

БРУЯКО
Ігор Вікторович –
доктор історичних наук,
директор Одеського
археологічного музею
НАН України

КОЛЕКЦІЯ СТАРОДАВНЬОГО ЄГИПТУ У ЗІБРАННІ ОДЕСЬКОГО АРХЕОЛОГІЧНОГО МУЗЕЮ НАН УКРАЇНИ

**Стенограма наукової доповіді на засіданні
Президії НАН України 4 грудня 2019 року**

У доповіді розглянуто широке коло питань, пов'язаних з історією формування та сучасним станом колекції Стародавнього Єгипту, яка зберігається в Одеському археологічному музеї НАН України. Це найбільше в Україні зібрання старожитностей однієї з найвпливовіших держав Давнього Світу, яка залишила глибокий слід в історії світової цивілізації. Відзначено внесок співробітників музею в розвиток української школи єгиптології та поповнення оригінальними матеріалами джерельної бази єгиптологічних досліджень.

Шановний Борисе Євгеновичу!
Шановні колеги!

Сьогоднішню доповідь присвячено одній з колекцій, що зберігаються в Одеському археологічному музеї НАН України, а саме – колекції старожитностей Давнього Єгипту, яка заслуговує на особливу увагу з кількох причин. Насамперед, це найбільша колекція єгипетських старожитностей у сучасній Україні. Крім того, за своєю змістовністю і науковою значущістю вона є унікальною. Це єдине в Україні зібрання, яке може дати уявлення про майже всі аспекти життя такої своєрідної цивілізації, як Стародавній Єгипет.

Колекція налічує зараз понад 800 єгипетських артефактів. Це і саркофаги, і мумії, і стели, і ушебті, дрібна пластика, канопи, скарабеї, амулети, фрагменти папірусів тощо. До речі, і сама колекція вже почала, якщо можна так сказати, археологізуватися, оскільки її вік практично збігається з віком музею, який було засновано у 1825 р. згідно з рескриптом імператора Олександра I.

Стародавній Єгипет – одна з перших цивілізацій людства, і її наукове вивчення було в пріоритеті у європейських істориків та археологів від початку XIX ст. Саме відтоді, з 30-х ро-

ків XIX ст., бере початок історія формування колекції давньоєгипетських старожитностей в Одеському міському музеї (нині — Одеський археологічний музей НАН України). Основою цієї колекції стало зібрання давньоєгипетських пам'яток, подарованих музею у 1826 р. його першим директором (1825–1831) Жаном Полем (або, на російський манер, Іваном Павловичем) Бларамбергом. У його колекції антиків було й кілька речей зі Стародавнього Єгипту, зокрема 5 поховальних стел.

У 40-х роках XIX ст. колекція музею поповнювалася переважно завдяки лікарям, які побували в Єгипті, як сказали б тепер, з гуманітарною місією — вони допомагали місцевій владі та єгипетським медичним закладам у боротьбі з чумою, епідемії якої час від часу спалахували в цій країні. Так, у 1843 р. начальник медичної служби Єгипту Клот-бей передав музею фрагмент декорації стіни, а лікарі М.І. Врачко та А.А. Уманець подарували ще три стели.

У 1846 р. відомий мандрівник, автор праці «Путешествие по Египту и в монастыри...», виданої у 1856 р., архимандрит Порфирій Успенський передав музею мумію з фіванського некрополя, двох забальзованих ібісів, шість каноп та інші предмети з єгипетської історії.

Особлива сторінка історії формування єгипетської колекції Одеського археологічного музею пов'язана зі старожитностями з тайника Баб-ель-Газус, відкритого в 1891 р. Жоржем Дарессі та Еженом Гребо. У цьому тайнику було виявлено півтори сотні індивідуальних поховань фіванських жреців і жриць Амона. Частину знайдених у ньому артефактів за рішенням нового правителя Єгипту хедива Аббаса II Хельмі в 1893 р. було подаровано 17 дружнім європейським державам. Досі незрозуміло, яка причина спонукала єгипетську владу до цього кроку. Вважають, що Єгипет через обмежені музейні площі не мав можливості зберігати й експонувати всі виявлені в тайнику речі, серед яких були, наприклад, більш як 200 дерев'яних саркофагів. Тому єгипетська влада розподілила частину цих знахідок по 17 лотах і розіграла їх у лотерею. У результаті жеребку-

Бларамберг Жан Поль (Іван Павлович) (1772–1831) — відомий антикознавець фламандського походження, один з перших дослідників класичних пам'яток Південної України і Криму, автор першого кодексу ольвійських монет. Вивчав нумізматику Ольвії, визначив місцезоналення кількох античних поселень, перший директор Одеського та Керченського музеїв старожитностей

Архимандрит Порфирій Успенський (1804–1885) — відомий церковний діяч, археолог, сходознавець, доктор богослов'я, перший ректор Одеської (Херсонської) духовної семінарії, здійснив кілька наукових експедицій країнами Близького Сходу, почесний член Імператорського археологічного товариства, член Одеського товариства історії та старожитностей

Зовнішній саркофаг Несітауджатахет (Одеський археологічний музей, інв. № 52976). Дерево. Фіви. XXI династія

вання Російській імперії дістався лот № 6, і вже в 1894 р. до Одеси прибули 6 ящиків, у яких містилося 5 саркофагів і 49 «дрібних речей». Дарунок хедива супроводжував складений єгипетською Службою старожитностей опис французькою мовою лота № 6, який було передано опікунові Одеського навчального округу Х.П. Сольському. У Державному архіві Одеської області зберігається копія цього документа, яку в 1980-х роках переклав, прокоментував та підготував до публікації радянський єгиптолог доктор історичних наук О.Д. Берлев, але її досі не оприлюднено.

Комісія при Одеському навчальному окрузі розподілила одержані артефакти серед кількох університетських музеїв Російської імперії. У результаті в Одесі залишилися лише зовнішній саркофаг Несітауджатахет (ОАМ інв. № 52976), який нині є однією з перлин нашої колекції, і близько десятка ушебті. Спершу їх передали музею Новоросійського університету (сучасний Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова), а до колекції Одеського археологічного музею вони потрапили лише в 1923 р.

Крім цих артефактів з дарунку хедива Аббаса II Хельмі у музеї зараз зберігається внутрішній саркофаг Несмут (ОАМ інв. № 71695), який спочатку потрапив до археологічного музею Університету св. Володимира в Києві,

потім до Київського державного історичного музею, а в 1959 р. його було передано до Одеського археологічного музею. До речі, це було останнє поповнення колекції музею за часів радянської влади.

У 1923 р. фонди музею поповнилися великою приватною колекцією єгипетських старожитностей, яку ще в середині XIX ст. зібрав у Єгипті відомий лікар, професор Рішельєвського ліцею Артемій Олексійович Рафалович. Він багато подорожував країнами Близького Сходу, а його праця «Путешествие по Нижнему Египту и внутренним областям Дельты», видана в 1850 р., й досі не втратила свого наукового значення. До фонду Рафаловича належать понад 100 артефактів (1/8 єгипетської колекції музею) — амулети, предмети дрібної пластики, рештки рослин та інші знахідки, такі як голова Аммона (VII ст. до н.е.); підголівник (дерево, Нове царство, середина II тис. до н.е.); чаша з алебастру (Древнє царство, III тис. до н.е.); статуетка цариці (I ст. до н.е.), посудини з хлористого сланцю та алебастру (Середнє царство, XII династія, XX — початок XVIII ст. до н.е.).

У зібранні Рафаловича є багато красивих яскравих речей, але, як ви розумієте, наукова цінність не залежить від зовнішньої привабливості. Скажімо, проста алебастрова чаша має невиразний вигляд, але є найдавнішим пред-

метом у всій колекції, оскільки належить до періоду Древнього царства, тобто до доби будівництва єгипетських пірамід.

У 30-ті роки ХХ ст. до музею надходили лише окремі речі з єгипетських старожитностей. Найвагомим внеском у колекцію Одеського археологічного музею цього періоду стали артефакти із зібрань лікаря Августа та професора С.А. Семенова-Зусера. Наприклад, базальтова жертвна плита (інв. № 52971) потрапила до музею в 1938 р. і, як записано в інвентарній картці, була «куплена у Гросса, з колекції лікаря Августа».

Сучасна колекція єгипетських старожитностей Одеського археологічного музею налічує близько 500 інвентарних одиниць та 800 речей, про які вже було згадано. Загалом у колекції перебувають 4 мумії, 11 саркофagів, уламок стіни гробниці з написом, 8 поховальних стел, канопа, жертвник з базальту, 11 статуеток богів, близько 100 ушебті, прикраси з фаянсу, амулети, скарабеї, посуд з глини, алебастру, діориту, дерев'яні коробочки для косметики, ключ, підставка під голову, взуття зі шкіри та очерету, зразки тканин та інші артефакти.

На жаль, виставкові площі музею та його обладнання не дають змоги продемонструвати наявні пам'ятки Стародавнього Єгипту в повному обсязі та на належному рівні. Сьогодні в Одеському археологічному музеї експонується лише 270 єгипетських старожитностей. Втім, я не зупинятимуся на цьому питанні, оскільки всім добре відомо, в якій ситуації перебуває зараз Академія і держава загалом. Зазначу тільки, що давньоєгипетська частина експозиції нашого музею — це надбання 1960-х років. Саме тоді було замовлено і виготовлено нинішню експозицію.

Зрозуміло, що нині Одеський археологічний музей не витримує конкуренції не лише з такими провідними музеями Європи, як Лувр, Британський музей чи Ермітаж, а й навіть з провінційними з погляду археології та давньої історії установами, як, скажімо, Музей у Кракові. І, чесно кажучи, іноді дуже прикро чути від деяких відвідувачів, особливо іноземців, зауваження щодо скромності нашої експозиції,

Внутрішній саркофag Несмут (Одеський археологічний музей, інв. № 71695). Дерево. Фіви. ХХІ династія

Чаша з алебастру (Древнє царство, III тис. до н.е.). З колекції Рафаловича

Статуетка цариці
(дерево, I ст. до н. е.).
З колекції Рафаловича

Базальтова жертвна плита (Одеський археологічний музей, інв. № 52971). З колекції лікаря Августа

оскільки незважаючи на відносно невеликий обсяг (1300 одиниць) порівняно зі світовими скарбницями артефактів цивілізації Стародавнього Єгипту, у нашого зібрання є всі ознаки цілісної та репрезентативної наукової колекції. По-перше, вона охоплює більшість сфер повсякденної життєдіяльності відповідного давнього суспільства у широкому хронологічному діапазоні. Стосовно Єгипту цей часовий відрізок становить III–I тис. до н.е. По-друге, в нашій колекції є дійсно унікальні речі, зна-

чення яких було підтверджено в результаті ретельного і тривалого вивчення зібрання провідними єгиптологами (Б.О. Тураєв, С.І. Ходжаш, О.Д. Берлев). Проте в колекції все ще залишилися невідомі науковому світу рідкісні предмети. Наприклад, такі артефакти було виявлено у 2007 р. під час відвідання музею єгипетською делегацією науковців-єгиптологів та реставраторів на чолі з директором реставраційної служби старожитностей у музеях Північного Єгипту і Синаю Ахмадом Раді та генеральним директором з реставрації та консервації Вищої ради старожитностей Єгипту Мустафою Абд Аль-Кадіром.

Дещо детальніше хотів би зупинитися на історичному аспекті вивчення колекції старожитностей Давнього Єгипту Одеського археологічного музею. Цінність колекції вбачається крім іншого в її прикладному науковому значенні. Можливість вивчати історико-культурний та археологічний матеріал сприяє більш ґрунтовному і всебічному зануренню у наукову тематику. Наявність такого матеріалу стимулює розвиток української школи єгиптології, оскільки дає змогу вітчизняним фахівцям вибудовувати свої дослідження, спираючись на оригінальний і відносно маловідомий матеріал.

Перші писемні повідомлення про дослідження артефактів з музейної колекції відносяться до 1839 р., коли художник Карло Боссолі зробив малюнки найцікавіших речей із зібрання музею. У цьому альбомі, який нині зберігається у науковому архіві нашого музею, є 8 предметів, що належать до культури Стародавнього Єгипту. Окремі повідомлення про єгипетські старожитності можна знайти також у працях вищезгаданих дослідників Артемія Рафаловича і Порфирія Успенського. Однак перший докладний опис єгипетської колекції Одеського археологічного музею зробив видатний російський єгиптолог Борис Тураєв у 1912 р. На той час колекція налічувала вже близько 300 артефактів.

У 1930-ті роки єгипетську колекцію музею вивчав Сергій Дониц, який склав її опис у формі каталогу, але рукопис цієї праці було втрачено. В газеті «Чорноморська комуна» він опу-

блікував статтю про саркофаг, що знаходився в археологічному музеї.

Після Другої світової війни над описом колекції працювали Олег Берлев, Світлана Ходжаш та Ніна Доконт. О.Д. Берлев і С.І. Ходжаш були фахівцями з московського Музею образотворчих мистецтв ім. О.С. Пушкіна, а Н.Г. Доконт — наш місцевий спеціаліст. Ніна Доконт і Олег Берлев підготували каталог єгипетських пам'яток, але його так і не було видано за життя дослідників. Результати їхніх копітких багаторічних досліджень побачили світ лише в 1998 р. у Швейцарії, увійшовши до всесвітньо відомої серії *Orbis Biblicus et Orientalis*. Це каталог давньоєгипетських пам'яток з музеїв пострадянського простору — Росії, України, Білорусі, кавказьких, середньоазіатських та балтійських країн, у якому наведено відомості про 10 артефактів з нашої колекції. Цей каталог надає інформацію про характер пам'яток, матеріал, розміри, походження, містить бібліографію, а також переклад написів і детальні коментарі до них.

На сучасному етапі до вивчення давньоєгипетської колекції Одеського археологічного музею долучилися вітчизняні фахівці, які належать до української школи єгиптології, на жаль, поки що нечисленної. Це співробітники відділу Близького та Середнього Сходу Інституту сходознавства ім. А.Ю. Кримського НАН України кандидат історичних наук Олена Олексіївна Романова, автор монографії «Доброчесна людина в Стародавньому Єгипті за автобіографічними текстами від Древнього до Середнього Царства» та декількох десятків публікацій з історії Стародавнього Єгипту, і доктор історичних наук Микола Олександрович Тарасенко, автор 4 монографій та понад 70

статей, присвячених різним питанням історії Стародавнього Єгипту. На особливу увагу заслуговує, зокрема, його робота «Древнеегипетская мифология в изобразительной традиции Книги Мертвых». Серед партнерів Одеського археологічного музею слід відзначити також Центр єгиптологічних досліджень РАН та Базельський музей культури (Швейцарія). Своєрідним підсумком наукового вивчення нашої колекції Стародавнього Єгипту стала нещодавно випущена монографія М.О. Тарасенка «В поисках древностей из дара Хедива. Древнеегипетские памятники XXI династии в музеях Украины».

Враховуючи досвід вітчизняних досліджень та беручи до уваги результати міжнародної співпраці, слід вважати подальші дослідження, вивчення і реставрацію колекції Стародавнього Єгипту в Одеському археологічному музеї НАН України надзвичайно перспективними й такими, що мають значний науковий потенціал для розвитку української і світової науки, збагачення музейного фонду України. На цьому тлі актуальною залишається необхідність державної підтримки дослідницької діяльності Одеського археологічного музею, зокрема щодо забезпечення в повному обсязі реставраційних робіт для збереження зазначеної колекції. За роки незалежності силами науковців і викладачів було здійснено низку невідкладних першочергових заходів, спрямованих на збереження та реставрацію колекції. Однак цього недостатньо, і подальша доля цієї раритетної колекції залежить від своєчасного проведення комплексу відповідних заходів.

Дякую за увагу!

*За матеріалами засідання
підготувала О.О. Мележик*